

Borbe u rejonu Travnika, Bugojna, Sinja, Kupresa i Prozora

Treća krajiška brigada prebacila se 9. i 10. avgusta u rejon Gornji Vakuf - s. Bistrica - s. Tihomišlje, gdje se zadržala sve do 13. avgusta 1943, a zatim, na prostorijski s. Bojska - Hum - Zlokuće. Obnovljena su poznanstva sa ljudima iz sela iz perioda četvrte neprijateljeve ofanzive, kad su vođene vrlo žestoke borbe sa Nijemcima. Borci i mještani pričali su jedni drugima o pojedinim događajima i obnovili ranija poznanstva. U razgovoru sa borcima, mještani su bili mnogo otvoreniji, slobodniji i izdašniji u davanju namirnica za ishranu boraca. Pričali su o povlačenju Nijemaca sa Kobilje glave i Raduše poslije protivudara naših jedinica prije nekoliko mjeseci, o tome kako su Nijemci izvlačili mrtve i ranjene sa Kobilje glave i ostavljali iza sebe naoružanje i drugu ratnu opremu. Svi su se veselili dolasku 3. brigade.

Nikola Karanović, komandant 3. brigade napustio je 10. avgusta Brigadu, jer je naredbom vrhovnog komandanta⁴²⁷ postavljen na dužnost komandanta 10. divizije, odnosno zamjenika komandanta Drugog bosanskog korpusa. Karanović se nalazio na čelu 3. krajiške brigade od njenog formiranja, i s uspjehom je vodio kroz jednogodišnje borbe, posebno u četvrtoj i petoj neprijateljevoj ofanzivi. Izvanredno hrabar i kao borac i komandant, uporan i beskompromisan, služio je za primjer potčinjenim i uživao zasluženo povjerenje svih boraca i starješina. Pod njegovim rukovodstvom Brigada je izrasla u čvrst borbeni kolektiv, i svrstala se među najbolje brigade Narodnooslobodilačke vojske, da bi, 12. septembra 1943, bila proglašena *proleterskom*.

Za novog komandanta određen je Naredbom vrhovnog komandanta⁴²⁸ Vlado Bajić, a za zamjenika komandanta Milan Bosnić, do tada član Štaba Brigade.

Brojno stanje brigade 13. avgusta 1943. bilo je 955 boraca, od čega 854 u četama, 12 pri Štabu,⁴²⁹ 89 u brigadnoj bolnici, i to 54 pješaka, 32 konjanika i 3 na nosilima.

Vrhovni štab je obavjestio 10. avgusta Štab 1. proleterske divizije da 7. krajiška brigada izlazi iz njenog sastava i odlazi u sastav 10. krajiške divizije, koja je dejstvovala na sektoru Duvno - Livno - Mrkonjić Grad. U uputstvu koje je poslao svim komandama 1. divizije, Vrhovni štab zahtijeva da se jedinice što više dekoncentrišu i osposobe za pokret, da se teški ranjenici razmjestе na više mjesta, a laki da se kreću sa svojim jedinicama.

⁴²⁷ Zbornik, tom 2, knj. 10, br. dok. 66, str. 173-175.

⁴²⁸ Zbornik, tom 2, knj. 10, br. dok. 91, str. 176.

⁴²⁹ Zbornik, tom 4, knj. 16, br. dok. 24.

NOCU, 13/11 avgusta 3. Krajiška divizija prebacila u najvećoj tajnosti⁴³⁰ na desnu obalu Vrbasa, na prostoru Lučansko brdo - Bojska - Hum - s. Šušljici - s. Zlokuće, i zatvorila pravac od Bugojna. Sa njom se prebacila i divizijska bolnica i razmjestila u s. Zlokuće. Borbeno obezbjeđenje isturila je prema Travniku i Sebešiću na liniji Strnjuva - s. Jagodići - Pandurica, i uspostavila vezu sa Travničkim partizanskim odredom u rejonu Rostova. Borci 3. bataljona posjetili su 14. avgusta grobove svojih drugova Dušana Ožegovića, Nikice Malića, Duke Ostojića i Radivoja Radaka koji su poginuli 21. februara 1943. za vrijeme četvrte ofanzive. Sedma krajiška brigada zadržana je za prvo vrijeme u rejonu Gornji Vakuf, sa zadatkom da zatvori pravac prema Prozoru i, na lijevoj obali Vrbasa prema Bugojnu.

Ona se 15. avgusta pomjerila u rejon Zijamet,⁴³¹ a 16. avgusta uveče, poslije kratkotrajnih priprema, 3. i 4. bataljon napali su neprijateljevo uporište i oslobodili Donji Vakuf.⁴³² Ustaše su bile potpuno iznenađene i, poslije kratkotrajne borbe razbijene. Glavnina se uspjela izvući lijevom obalom Vrbasa prema Jajcu. Nakon izvjesnog vremena neprijatelj je intervenisao iz pravca Jajca. Stigao je oklopni voz sa vojskom i zaustavio se ispred mosta na r. Vrbasu kod željezničke stanice, a poslije kraćeg zadržavanja produžio prema Bugojnu. Za vrijeme dok je oklopni voz stajao, komandant 4. bataljona Milan Čup poslao je pismo posadi voza po jednom zarobljenom domobranu, i zahtijevao da se posada preda. Cjenio je da posadu sačinjavaju domobrani i da će se predati bez borbe. Međutim, čim je domobran predao pismo, voz je produžio. Za vrijeme dok su 3. i 4. bataljon napadali na Donji Vakuf, 1. bataljon je obezbjeđivao pravac od Bugojna. Zbog nebudnosti 1. bataljona, voz je prošao za Bugojno bez da je pruga potrgana, a posada napadnuta. Narednog dna u jutarnjim časovima, oklopni voz s posadom vratio se iz Bugojna u Donji Vakuf. Sa pravca Jajce pristigle su svježe snage i napale 3. i 4. bataljon. Gotovo cio dan vođena je žestoka borba u gradu. Poslije nekoliko uzastopnih napada i protivnapada, krajem dana oklopni voz se probio prema Travniku, uz velike gubitke, posebno na odsjeku 4. bataljona. Učinjena je greška što bataljoni nisu porušili željezničku prugu, jer bi gubici neprijatelja bili i veći. U borbama za Donji Vakuf zarobljeno je oko 100 neprijateljevih vojnika i dva oficira. Zaplijenjena su dva puškomitraljeza i jedan teški mitraljez, veći broj pušaka i druge ratne opreme.⁴³³

Istovremeno, dok je vođena borba za Donji Vakuf, 2. bataljon je posjeo položaje na Golešu i prevoju Komar i zatvarao pravac od Travnika. I Štab 2. bataljona napravio je grešku. Nije naredio trganje pruge, tako da je neprijateljeva posada iz Donjeg Vakufa, bez većih gubitaka, uspjela da se probije prema Travniku.

Prema naređenju Štaba 1. divizije od 19. avgusta, 3. krajiška brigada, bez 3. bataljona, posjela je položaje na liniji: s. Đaković - s. Goleš - s. Trebeuša - Karaula, i čvrsto zatvorila pravce koji iz Travnika izvođe

⁴³⁰ Zbornik, tom 4, knj. 16, br. dok. 24.

⁴³¹ Zbornik, tom 2, knj. 10, br. dok. 73.

⁴³² Zbornik, tom 2, knj. 10, br. dok. 89.

⁴³³ AVIL, k. 712, br. reg. 22/1-4.

pi Čilici jajCU, UCUIJCIH VUAUIU i uugujji'w • ≥ utiLuijvju v/oiCUa u Donjem Vakufu, a 3. četa upućena je u s. Rogušac i Drvetine.

Noću između 18. i 19. avgusta 2. bataljon napao je neprijateljevo uporište u Turbetu - 10 km zapadno od Travnika. U prvom naletu sloomio je spoljnu odbranu i likvidirao sve otporne tačke u Turbetu. I ovoga puta ponovila se ista greška kao i prethodne noći. Pruga Travnik - Turbe nije prekinuta, a 1. četa 2. bataljona, koja je dobila zadatak da zatvori pravac prema Travniku, nije bila u stanju da izvrši zadatak. Pristigao je oklopni voz iz Travnika. Neprijatelj je izvršio protivnapad i, uz podršku oklopnog voza, uz jaku minobacačku i mitraljesku vatru, prisilio jedinice bataljona da se povuku na polazne položaje, uz gubitke od 5 poginulih i 11 ranjenih boraca. Poginuli su: zamjenik komandira čete Stevo Radaković i borci Branko Bauk, Aleksandar Torbica Aco, pomoćnik političkog komesara čete, Ljubo Morača zamjenik komandira čete i Mirko Morača. Gubici neprijatelja nisu poznati.

Jedna satnija domobrana sa 3 oficira iz Turbeta pripremala se 19/20. avgusta 1943. da se preda jedinicama Brigade. Pošto su ustaše otkrile njihovu namjeru, došlo je do obračuna između njih. Napadnuti domobrani su se razbježali, a domobranski oficiri Valentin Horvatić, Nikola Sarić i Đuro Rački, sa 25 domobrana, uspjeli da se probiju. Sa kompletnim naoružanjem i opremom došli su u sastav 4. bataljona. Čim su se javili i referisali o stanju u Turbetu, Štab 4. bataljona naredio je napad na Turbe. I ovoga puta ponovila se situacija iz prethodne večeri sa 2. bataljonom. Stigao je oklopni voz iz Travnika i osujetio napad 4. bataljona. Tada je Štab 3. brigade odustao od daljeg napada na Turbe.⁴³⁴

Pošto je očekivao pristizanje 1. proleterske brigade u rejon Komar - Turbe - Karaula, Štab 1. divizije naredio je da se 3. krajiška pomjeri bliže Bugojnu u rejon Donji Vakuf - Suvi Dol - s. Vidrička.

Napad na neprijateljev garnizon u Bugojnu

U međuvremenu jedinice 10. krajiške divizije oslobodile su Jajce i Mrkonjić Grad.⁴³⁵ Garnizon u Bugojnu bio je ugrožen sa svih strana. Dvadeset prvog avgusta, pred početak napada na Bugojno po naređenju Vrhovnog štaba, stigla je i 1. proleterska brigada iz centralne Bosne preko Uzlomca i Šipraga u rejon Jajce - Donji Vakuf - Travnik⁴³⁶ i uspostavila vezu sa 3. krajiškom brigadom. Poslije oslobođenja Jajca i likvidacije neprijateljevih uporišta na komunikaciji Bugojno - Donji Vakuf - Travnik i Donji Vakuf - Jajce, Vrhovni štab donio je odluku da oslobodi Bugojno i proširi slobodnu teritoriju u gornjem toku Vrbasa,⁴³⁷ s tim da napad izvrše I i 5. divizija.

Štabovi 1. proleterske i 5. krajiške divizije izdali su 19. avgusta u 21 čas zajedničku zapovijest za napad.⁴³⁸ Za vrijeme napada u Bugojnu se nalazilo oko 500 ustaša iz sastava Bobanovog zdruga, veći broj

⁴³⁴ Operacijski dnevnik 3. krajiške brigade, str. 39.

⁴³⁵ Zbornik, tom 2. knj. 10, dok. 73.

⁴³⁶ Naređenje Štaba 1. divizije - AVII, k. 709, f. 2, dok. 52 i Zbornik, tom 4, knj. 16, str. 179.

⁴³⁷ Zbornik, tom 2, knj. 10, dok. 90, str. 219.

⁴³⁸ Zbornik, tom 4, knj. 16, dok. 51.

Borci 3. krajiške brigade pred napad na garnizon Bugojno, avgust 1943.

domobrana, nešto milicije, jedan oklopni automobil, 1 top 37 mm, 1 teški minobacač, 3 teška mitraljeza, veći broj puškomitraljeza i drugog automatskog oružja.

Garnizon u Bugojnu bio je jako utvrđen. U njemu su se tada nalazile najokorelije ustaše iz Bugojna i okoline. Prilikom dolaska Vrhovnog štaba i proleterskih brigada na taj teren u junu 1942, ustaški garnizon u Bugojnu napadale su 4. i 5. crnogorska brigada, ali bezuspješno. Obje brigade imale su veliki broj žrtava. Pred napad 1. proleterske divizije na garnizon u Bugojnu, ustaše su bile spremne da se bore na život i smrt, jer su u 1941/1942. u ovom kraju napravili veliki masakr nad srpskim življem. Grad je bio opasan čitavim sistemom tvrdih i dobro maskiranih bunkera, opasanih minskim poljima i bodljikavom žicom, rovovima i saobraćajnicama. Najjače su bile utvrđene otporne tač-

ke na Gradini (tt. 629), (k. 717) i Gorči (k. 646), a u gradu željeznička stanica, opštinska zgrada i žandarmerijska stanica. Sve je bilo povezano u jedinstven vatreni odbrambeni sistem. Nekoliko dana prije napada ustaške vlasti izvršile su mobilizaciju jednog dijela stanovništva, koje je bilo neprijateljski raspoloženo prema narodnooslobodilačkoj borbi.⁴³⁹

Prema zapovjesti štabova 1. i 5. divizije,⁴⁴⁰ sjeverna grupa - 3. krajiška brigada izvršila je napad sa sjevera, između r. Vrbasa i puta Kupres - Bugojno, opštim pravcem: Urija - Guvna - Karalina - Gradina - željeznička stanica - grad Bugojno; 1. bataljon napadao je između puta i željezničke pruge Donji Vakuf - Bugojno; 3. bataljon preko Berića Gaja i Gradine (tt 629), a 4. bataljon uz komunikaciju Kupres - Bugojno.

⁴³⁹ Zbornik, tom 4, knj. 16, br. dok. 92, str. 268.

⁴⁴⁰ Zbornik, tom 4, knj. 16, br. dok. 50 i 51, str. 136-146.

Drugi bataljon zadržan je na Komaru i Golešu sa zadatkom da, ojačan sa četom Travnickog partizanskog odreda, zatvori pravac od Travnika. Jedan vod upućen je za zaštitu bolnice 1. divizije.

Južna grupa: dva bataljona 4. krajiške i jedan bataljon 9. krajiške brigade napadali su između r. Vrbasa i puta Kupres - Bugojno, opštim pravcem Gračanica - Gladov (tt 906) - Vrhpeć - Gorica (k. 646) - S. Sultanovići - grad Bugojno.

Sa istoka, opštim pravcem s. Potočani - Vileši - Bešlići - Glavica - grad Bugojno, napadao je jedan bataljon 4. krajiške brigade.

Dijelom snaga 4. krajiška brigada obezbjedila je pravac od Kupresa. Prva krajiška brigada i Prozorski partizanski odred napadali su neprijatelja u Prozoru i, na taj način, obezbjeđivali napad 3. i 4. krajiške brigade na Bugojno.

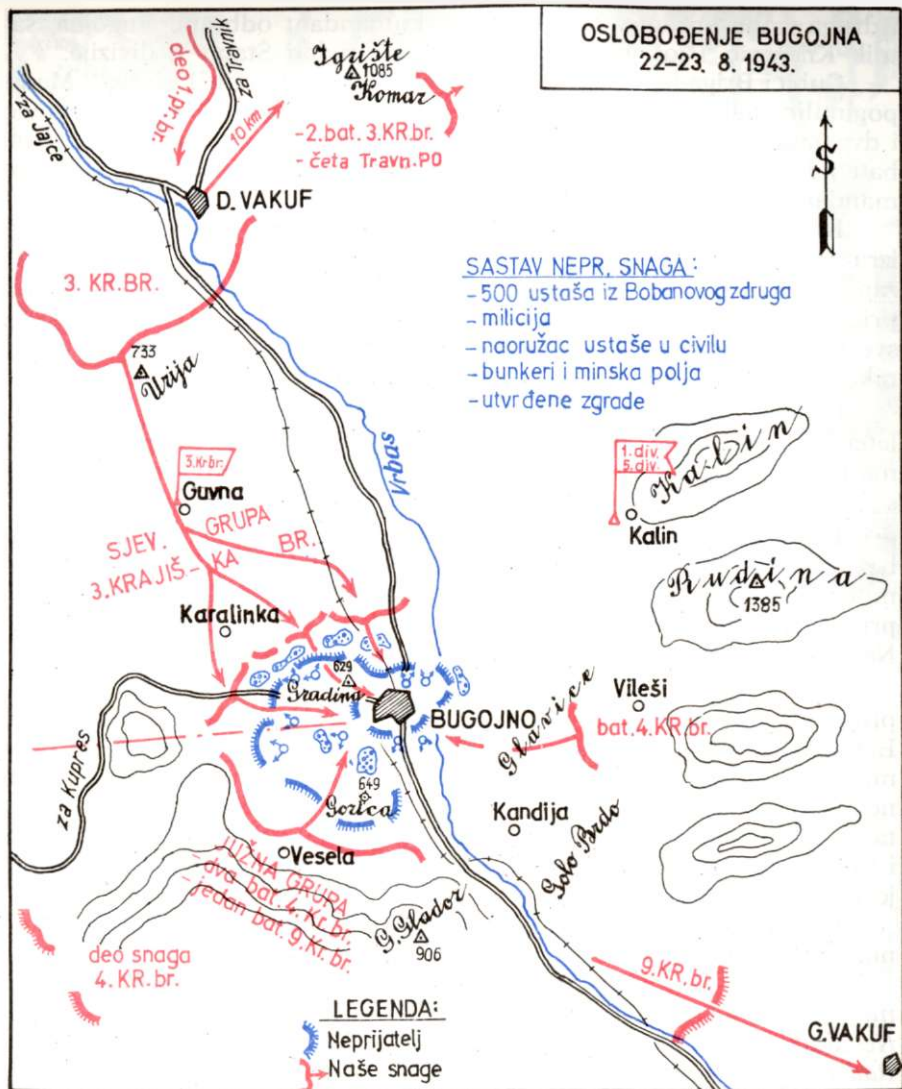
Ugovoreni znaci bili su: Borbeni znak »crni«; a za raspoznavanje: »Ruši barikade«. Početak napada bio je određen za 22. avgust u 23 časa.

Štabovi divizija nalazili su se u rejonu jugozapadnih padina brda Kalina.

Pre početka napada izvršene su temeljite vojničke i političke pripreme. U Štabu 3. brigade održan je sastanak sa štabovima bataljona i četne konferencije sa borcima, potom, sastanci bataljonskih partijskih rukovodstava i članova KPJ po četama. Na tim skupovima ukazano je na značaj postavljenog zadatka Brigade i precizirani su svi zadaci. U cjelokupnom starješinskom i boračkom sastavu vladalo je veliko raspoloženje. Svaki od njih nastojao je da što bolje i savjesnije izvrši postavljeni zadatak. Pripreme su tekle u znaku takmičenja sa borcima 4. krajiške brigade. Uspješnim završetkom ove akcije, trebalo je još jednom dokazati okupatoru i domaćim slugama da 3. krajiška nije uništena u četvrtoj i petoj ofanzivi, kako su to oni u svojoj propagandi tvrdili. A na drugoj strani, obradovati narod Krajine i pojačati njegovu vjeru u pobjedu NOV i POJ.

Napad je počeo 22. avgusta u 23 časa i 15 minuta. Za nepun sat vremena, snažnim jurišem bataljoni su slomili spoljni obruč odbrane i likvidirali više od 90 bunkera. Najjači otpor pružale su Bobanove ustaše na Gradini. I 4. brigada ovladala je utvrđenjem na Gorici, i slomila otpor spoljne odbrane. Potom je otpočela borba u gradu za pojedine odporne tačke. Pošto su naišle na još jači otpor, jedinice su za kratko vrijeme zastale, sredile se i produžile napad. Na čelu su se kretale starije jedinice. U dejstvo su stupile jurišne grupe. Osvajan je objekat po objekat - zgrada po zgrada, sagrađene od tvrdog materijala, iz kojih su ustaše pružale vrlo žilav otpor. Borba je trajala preko cijelog dana, a neprijatelj još nije bio likvidiran. U prvi sumrak 23. avgusta počela je još žešća borba. Vatreći sistem neprijatelja bio je potpuno narušen, a pojedine grupe ustaša počele su se probijati iz obruča. Većina se orijentisala prema Travniku. Oko pola noći slomljen je i posljednji otpor neprijatelja, iz nekoliko tvrdo sagrađenih kamenih zgrada. Pošto je bio obavješten o rezultatima borbe, Vrhovni štab je naredio⁴⁴¹ da se opštin-

⁴⁴¹ Zbornik, tom 2, knj. 10, br. dok. 98, str. 227.

ska zgrada u Bugojnu, iz koje su ustaše pružale najžešći otpor, razruši eksplozivom.

I jedinice 4. krajiške brigade izvršile su svoj zadatak.

U borbama za Bugojno samo na odsjeku 3. krajiške, poginulo je 70 ustaša. Zarobljeno je 10 milicionera i 4 žandarma, koji su izručeni vojnom isljedniku. Zaplijenjeno je: 5 puškomitraljeza, 1 teški minobacač sa 150 mina, preko 100 pušaka, 30.000 puščanih metaka, 222 minobacačke mine, 140 avionskih bombi, preko 100 topovskih granata, odeća, obuća

i druga ratna oprema. Zarobljen je i komandant odbrane Bugojna, satnik Knežević, i još jedan oficir, koji su predati Štabu 1. divizije.⁴⁴²

Gubici Brigade: 25 poginulih i 46 ranjenih, od kojih 15 teže.⁴⁴³ Među poginulim nalazili su se komandir 3. čete 3. bataljona Vlado Ožegović i dva zamjenika komandira čete, Milivoje Malbašić i Mirko Tomić iz 4. bataljona. Ranjeni su: komandant 4. bataljona Milan Ćup i zamjenik komandanta 3. bataljona Marko Jokić.

Inicijativa, hrabrost i požrtvovanje u ovoj akciji došle su do punog izražaja u većine starješina, posebno desetara i komandira vodova, a držanje boraca u toku borbi i za vrijeme boravka u oslobođenom gradu, primjerno. Brigadni sanitet, bataljonska previjališta i četni bolničari za sve vrijeme borbe pravovremeno su pružali pomoć i zbrinjavali ranjenike. Intendantska služba u potpunosti je izvršila svoj zadatak.⁴⁴⁴

Čim je Bugojno oslobođeno Vrhovni štab je naredio⁴⁴⁵ štabu 1. proletera divizije da 3. krajišku orijentiše prema Kupresu, a 4. krajišku prema Prozoru. Već 25. avgusta brigada je sa tri bataljona stigla na prostoriju s. Vesela - s. Prusac, dok je jedan bataljon zadržan u Bugojnu.

Prva proletera brigada, 24. avgusta naveče, napala je Turbe, ali bez uspjeha. Deo jednog bataljona 369. legionarske divizije i oko 200 domobrana zagrebačke pukovnije iz Travnika podržani oklopnim vozom pružali su žestok otpor i brigada se morala povući na polazne položaje. Napad je obnovljen 1. septembra, ali opet bez uspeha.⁴⁴⁶

Oslobođenjem Bugojna proširena je slobodna teritorija, koja se prostirala od izvornog dijela rijeke Bosne preko Bosanske Krajine do Banije, Korduna, Like i sjeverne Dalmacije. Stvoreni su uslovi za lakši manevar partizanskih jedinica u svim pravcima. Sem toga, to je imalo ne samo vojnički, nego i veliki politički značaj. Dvadeset sedmog avgusta, 2. i 3. bataljon zaposjeli su položaje prema Kupresu na liniji Mala i Velika vrata (k. 1584) - Mali stožer (tt 1629), a glavšina Brigade ostala je na istoj prostoriji.

U izvještaju Štaba 1. proletera divizije od 28. avgusta 1943. Vrhovnom štabu NOV i POJ o borbama na Bugojnu, pored ostalog, piše:

*»Obzirom na zaista pokazanu upornost ustaškog garnizona u Bugojnu, zauzeće grada je rezultat jedino prodornosti, junaštva i poleta jedinica. Neodlučnost, čak i trenutno zastajkivanje, dovelo bi u pitanje cjelu akciju. Rad i rukovođenje nižim jedinicama bilo je bez zamjerke; jedino se može primjetiti da je bilo nedovoljno umješnosti u uličnim borbama, koje su se naknadno razvile. No, možda su žrtve, zbog kojih je u glavnom ova primjedba data - u stvari rezultat nezadržive sile i prodora u naletu boraca 3. krajiške brigade«.*⁴⁴⁷

Štab 1. proletera divizije svojom naredbom od 1. septembra,⁴⁴⁸ pohvalio je za postignute uspjehe u oslobođenju Bugojna.

⁴⁴² AVII, k. 711, br. dok. 6/1-2 i Zbornik tom 4, knj. 16.

⁴⁴³ AVII, k. 711, br. dok. 6/1-2 i Zbornik, tom 2, knj. 10, br. dok. 101.

⁴⁴⁴ Zbornik sjećanja *Treća krajiška brigada*, knj. 1, str. 646-662.

⁴⁴⁵ Zbornik, tom 2, knj. 10, dok. 98, str. 227.

⁴⁴⁶ Izvještaj komandanta njemačkih trupa u NDH. Zbornik, tom 4, knj. 16, dok. 163, str. 422 i izvještaj njemačkog Štaba za vezu, Zbornik, tom 4, knj. 17 dok. 157, str. 375.

⁴⁴⁷ Zbornik, tom 4, knj. 16, br. dok. 92.

⁴⁴⁸ AVII, k. 706-A, br. reg. 21/1-6.

Starešine 4. bataljona posle oslobođenja Bugojna avgusta 1943. sa komandantom brigade Vladom Bajićem (snimak iz foto arhive Vojnog muzeja u Beogradu)

»Štab 3. krajiške brigade, koji je svestrano pripremio svoje jedinice, umješno i pribrano rukovodio njima i uspješno priveo kraju ovu operaciju.

1. bataljon 3. krajiške brigade, koji je uspio da u energičitom i silovitom naletu osvoji veći broj bunkera i potom vještim manevrom likvidira sva ostala utvrđena na svom sektoru.

3. bataljon 3. krajiške brigade, koji je pod najtežim uslovima nastavio i preko dana probijanje kroz neprijateljsku odbranu sve dok nije savladao i posljednje ustaško uporište; posebno 3. četa ovog bataljona, koja je prva prodrla u grad i počela da ruši bunkere;

4. bataljon 3. krajiške, a posebno 1. i 2. četu ovog bataljona, koje su na nepovoljnom terenu, bez obzira na žrtve, neumorno jurišale noću i danju, sve dok nisu skršile neprijateljski otpor;

Druga Atlagić Milana, komandanta 1. bataljona koji je i ovoga puta majstorski vodio svoj bataljon, u odlučujućem trenutku stavio se na čelo bataljona i poveo ga na juriš;

Druga Čupa Milana, komandanta 4. bataljona koji se i ovoga puta, sve dok nije ranjen, nalazio na čelu svoga bataljona i neposredno učestvovao u likvidiranju bunkera.

Druga Milu Bulajića, komandira 2. čete 4. bataljona, koji je i ovog puta, neprekidno bio na čelu čete, prvi prišao bunkeru i likvidirao ga sa deset bombi;

Druga Trišu Dodiga, zamjenika komandira 1. čete 1. bataljona koji je i ovoga puta vještim rukovođenjem i ličnim primjerom mnogo doprinio uspješnom izvršenju dobivenog zadatka.

Druga Jovu Dobrijevića, vodnika 1. čete 1. bataljona, koji se opei naročito istakao svojom vještinom i hrabrošću.

Naredba je pročitana pred strojem svih boraca Brigade i pozitivno uticala na starješinski i borački sastav.

Kako su ustaške starješine opisale borbu na Bugojnu, vidi se iz ovog izvještaja:

»Prema izvještaju zagrebačke konjičke pukovnije i mjesnog zapovjedništva Travnik, te 5. zdruga Livno, 22. o.m. oko pola noći, oko 4.000 partizana sa sviju strana napalo je na Bugojno. Jedna skupina partizana prikriveno se uvukla u središte grada, te iz kuća počela pucati na ustaše istodobno kad je počeo napadaj spolja. Usled panike i općeg meteža u gradu, popustila je odbrana i partizanima je uspjelo ući u grad. Navodno jedan častnik sa nekoliko vojničara zabarikadirao se u jednu zgradu, odakle daje otpor. Oko 150 ustaša probilo se iz Bugojna i stiglo u Travnik. Prema njihovim izjavama gubici su na našoj strani osjetni... «⁴⁴⁹

Očigledno je da su ustaše uveličale brojno stanje jedinica koje su napadale za nekoliko puta i, na taj način, pravdale svoj poraz za Bugojno.

Na sastanku koji je održan u Vrhovnom štabu 27/28. avgusta 1943. u Jajcu, kojem su prisustvovali članovi Štaba 5. korpusa i Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, odlučeno je da 2. korpus uputi 1.000 boraca za popunu 1. proleterske divizije, s tim da Drvarski partizanski odred uputi 150 boraca za popunu 3. krajiške brigade.⁴⁵⁰ Čim su stigli pomenuti borci, raspoređeni su po jedinicama.

Partijska konferencija 1. proleterske divizije

Poslije dvogodišnjih teških, ali vrlo uspješnih borbi NOV i POJ širom zemlje, a posebno Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba u četvrtoj i petoj ofanzivi, stečena su ogromna iskustva koja je trebalo kritički analizirati i odrediti naredne zadatke partijske organizacije 1. proleterske divizije. Zbog toga je Divizijski komitet, uz saglasnost CK KPJ, neposredno poslije bitke na Sutjesci donio odluku da se održe prvo brigadne, a zatim divizijska partijska konferencija. Održana je 1. septembra 1943. u Bugojnu, nekoliko dana poslije oslobođenja grada.

Konferencija je počela u 7 časova. Prisustvovalo joj je 150 delegata koji su predstavljali 862 člana Partije, i to 453 iz 1. proleterske, 314 iz 3. krajiške brigade i 95 iz Štaba i prištapskih jedinica 1. divizije. Ispred CK KPJ, Vrhovnog štaba NOV i POJ i CK KP Hrvatske, konferenciji su prisustvovali: Edvard Kardelj, Sreten Zujović Crni, Cana Babović, Andrija Hebrang i Herta Has, koji su bili na putu za Vrhovni štab. Konferenciju je otvorio Dušan Korać, sekretar Divizijskog komiteta. Izabrano je radno predsjedništvo u sastavu: Edvard Kardelj, Sreten Zujović, Andrija Hebrang, Koča Popović, Mijalko Todorović, Dušan Korać, Đuro Lončarević i Vojo Radić. Zapisnik su vodili Uroš Bajić i Ljubiša Čurguz, zamjenici političkih komesara bataljona iz 1. proleterske i 3. krajiške

⁴⁴⁹ Zbornik, tom 4, knj. 16, br. dok. 203.

⁴⁵⁰ Zbornik, tom 2, knj. 10, br. dok. 94, str. 223.

Drigaac. rosnje oaavanje pušic pginumu uuituna, uswojen je uncvn red, i to:

- *Međunarodna i unutrašnja politička situacija i politički rad u diviziji - referent Mijalko Todorovič, politički komesar divizije;*
- *Podizanje borbene gotovosti, glavni zadatak divizije, referent Koča Popovič, komandant divizije, i*
- *Organizaciona pitanja partijske organizacije divizije, referent Dušan Korač, sekretar Divizijskog komiteta.*

Poslije svakog referata razvila se vrlo živa i plodna diskusija u kojoj je učestvovalo 19 članova KPJ, pretežno, rukovodilaca. U diskusiji su pokrenuta sva pitanja iz života i rada partijske organizacije i 1. divizije kao cjeline, a većina diskutiranih govorela je o:

- *potrebi jačeg rada na podizanju političke svijesti celokupnog sastava divizije, posebno boraca i nižih starješina;*
- *organizovanijeg i bržeg vojnog uzdizanja četnih i bataljonskih starješina, koje sačinjavaju vrlo hrabri i neustrašivi borci, i mnogo većem angažovanju partijske organizacije u tome;*
- *potrebi da se pokrene izdavanje vojnoteorijskog lista, nabavi literatura, intenzivnije školuje kadar kroz kurseve i uključivanje političkih rukovodioca na časove vojne nastave, kao i pokretanje odgovornijeg pristupa obuci i rukovanju svim vrstama naoružanja;*
- *većoj pomoći komandi jedinica i partijske organizacije sanitetskoj i intendantskoj službi, njihove popune sposobnim kadrovima, konjima, opremom i drugo;*
- *odabiranju provjerenih boraca za popunu proleterskih jedinica i svestranijem radu sa vanpartijcima;*
- *daleko većem angažovanju komandi i partijske organizacije u kulturno-prosvjetnom radu u jedinicama i sa narodnim masama na terenu;*
- *većem angažovanju komandi i partijskih rukovodstava u pružanju pomoći narodnooslobodilačkim odborima i učvršćivanju narodne vlasti na oslobođenoj teritoriji;*
- *posebno je ukazano na štetnost priča - da je NOVJ samo privremena vojska, koja će postojati samo dok ne slomi fašizam i oslobodi zemlju, i*
- *o liku člana Komunističke partije Jugoslavije, da komunisti moraju služiti primjerom, i da cijela jedinica mora slijediti njihov primjer.*

Diskusija je bila prava komunistička, konkretna, otvorena i samokritična, a na momente polemična i preoštra. U njoj su komunisti svestrano ocijenili borbenu gotovost i moralno-političko stanje u diviziji, i dali joj visoku ocjenu. Poseban doprinos konferenciji dali su Edvard Kardelj i Sreten Žujović. Oni su u svojoj diskusiji sistematski analizirali spoljnu i unutrašnju situaciju i znatno doprinijeli daljem usmjeravanju rada partijskih organizacija u jedinicama divizije. Govoreći o spoljnoj situaciji, nedvosmisleno su podvukli da je Antifašistička koalicija Sovjetskog Saveza, Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država bitan uslov pobjede nad fašizmom. Na konferenciji je istaknuta naša saradnja sa svim oslobodilačkim pokretima u drugim zemljama, a posebno u susjednim. Ipak, delegati su najburnije pozdravili saopštenje o narasta-

nju NOP-a i NOV i PO Jugoslavije, i o postojanju velike slobodne teritorije na kojoj život teče pod parolom: »Sve za front, sve za pobjedu«.

Bio je to događaj od posebnog značaja ne samo za komuniste i proleterske divizije, već i šire. Na kraju rada usvojen je prijedlog predsjedavajućeg, Mijalka Todorovića, da Divizijski komitet sastavi i rezoluciju o radu ove partijske konferencije, i da je pošalje partijskim organizacijama u jedinice.

Divizijska partijska konferencija dala je snažan podsticaj partijskim organizacijama u 3. krajiškoj brigadi. U svim bataljonima održane su partijske konferencije na kojima su prenijeti i konkretizovani zadaci sa Divizijske partijske konferencije. Na tim skupovima diskusija je bila još konkretnija i neposrednija; svi su tvrdili da se uz malo više zalaganja i bolju organizaciju borbena gotovost i moralno-političko stanje njihove jedinice mogu podići na daleko veći stepen. Jedan od diskutanata je rekao: »Kad znamo dobro ratovati, možemo otkloniti i postojeće nedostatke i Brigadu učiniti još jačom i sposobnijom«. To je bila tema dana.

Poslije brigadne i divizijske partijske konferencije partijska rukovodstva u četama, bataljonima i Brigadi imala su pune ruke posla. Uz pomoć članova Politodjela Brigade sastavljeni su i konkretizovani novi planovi rada. Poklanjana je veća pažnja i pružena pomoć partijskim organizacijama u prištapskim jedinicama. Naročita pažnja posvećena je teoretskom uzdizanju članova KPJ. Sastavljen je plan u koji su unesene teme: O Partiji - teorija Partije i organizaciona pitanja; O sovjetskoj vlasti - diktatura proletarijata; Izgradnja socijalizma i linija KPJ u narodnooslobodilačkoj borbi, i druge. O ovim temama najprije je raspravljano na proširenim sastancima bataljonskog biroa, obično, uz prisustvo članova Politodjela, a zatim na sastancima partijskih ćelija.

U političkom radu težište je bilo na razvoju narodnooslobodilačke borbe u pojedinim pokrajinama Jugoslavije: razvoj NOVJ, uloga AVNOJ-a, USAOJ-a i AFŽ; značaj NOB-a za Jugoslaviju i jačanje bratstva i jedinstva naših naroda; uloga KPJ u narodnooslobodilačkoj borbi; međunarodni značaj NOB-a; uloga Vlatka Mačeka, bivšeg vođe Hrvatske seljačke stranke; O fašizmu, i druge.

Pružena je daleko veća pomoć organizaciji SKOJ-a, koja je postajala sve brojnija, da bi se učvrstila i još više ojačala. Bio je to jedan od osnovnih zadataka Partije.

Uzeto u cjelini, život i rad u 3. krajiškoj brigadi poslije Divizijske partijske konferencije bili su mnogo sadržajni i organizovaniji. Brigada je naglo rasla i svakim danom bila sve jača i sposobnija.

Pokret i borbe u Dalmaciji

U međuvremenu je kapitulirala fašistička Italija. Izbačena je iz kolsjeka jedna od sila koja je pripremala drugi svjetski rat. Pukla je osovina Rim - Berlin. Vijest o kapitulaciji Italije brzo se pronijela kroz sve jedinice i u narodu na terenu. U tim trenucima svi su pomišljali da je blizu kraja rata. U nekim jedinicama to je proslavljeno puškomitraljeskim rafalima. Neki su govorili: »Nastala je nove era. Pala je fašistička

Italija».⁴⁵¹ Zavalдало je veliko političko i borbeno raspoloženje u boraca 3. krajiške.

Kapitulaciju Italije očekivali su i njeni saveznici. Poslije uklanjanja Musolinija, Njemačka je odmah preduzela potrebne mjere i proizvela rat i bez Italije. Pripremila je pravovremeno 114. lovačku diviziju u regionu Gračac - Bihać i 7. SS diviziju kod Mostara, i naredila im da intervenišu u razoružanju italijanskih divizija. I vlasti u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj pripremile su se da preuzmu italijansku okupacionu zonu.

Na teritoriji Jugoslavije, u to vrijeme, bilo je 15 italijanskih divizija i veći broj samostalnih jedinica, dobro naoružanih i popunjenih ratnom opremom. Pošto je očekivao pad Italije, Vrhovni štab NOV i POJ naredio je da sve jedinice, koje se nalaze na okupacionoj zoni Italije, budu spremne da razoružaju italijanske divizije i da im spriječe odlazak u Italiju. U isto vrijeme, trebalo je spriječiti i Nijemce i ustaše da ih oni razoružavaju.⁴⁵²

Od 1. do 12. septembra 3. krajiška brigada je, uz manja pomjeranja nekih jedinica, ostala na istoj prostoriji, držala položaje prema Kupresu i organizovala izvidanje. Vrijeme je iskorišteno za vrlo intenzivan vojnički i politički rad. Održan je sastanak u Štabu sa štabovima bataljona; bataljonske i četne konferencije sa borcima; sastanci partijskog rukovodstva i osnovnih organizacija KPJ, i politički zborovi sa narodom u okolnim selima. Tih dana stigli su novi borci za popunu Brigade sa terena Bosanske krajine. Brojno stanje i vatrena moć Brigade postepeno su rasli. Čim su dobijali malo vremena, borci su se okupljali, veselili i, pored ostalog pjevali: »Kad Brigada za Krajinu krene, širi ruke majko eto mene«, a pristigli borci iz Krajine: »Druže tvoja kuća gori, ako, ako, ako gori i ovdje se borba vodi, ja ne mogu kući ići borbu ostaviti«. Postepeno su nestajali tragovi iz borbi na Neretvi i Sutjesci za vrijeme četvrte i pete neprijateljeve ofanzive. I tih dana zapsan je jedan podatak u operacijskom dnevniku Brigade na str. 20: »... Bioskop za borce u Bugojnu 'Tri valcera', vrlo slab film i ne zaslužuje posjetu«.

Pošto su završili kurs pri CK KPJ u Jajcu, Brigadu su napustili politički komesari 1, 3. i 4. bataljona, drugovi Jozo Gizdić, Danilo Simonić i Nikola Jončić Kočo, koji su upućeni na raspored u Štab 8. dalmatinskog korpusa NOVJ⁴⁵³ a Milovan Samardžija zamjenik političkog komesara 3. bataljona za zamjenika političkog komesara 9. krajiške brigade.

Umjesto poginulog Vase Prije, odlukom CK KPJ za rukovodioca Politodjela 3. krajiške brigade postavljena je Nada Božinović.

Odlukom Vrhovnog štaba NOV i POJ, a na prijedlog Štaba 1. proleterske divizije,⁴⁵⁴ za zamjenika komandanta 3. krajiške brigade postav-

⁴⁵¹ Stenografske bjeleške, AVII, k. 1985, f. 2, br. dok. 9 - M. Bojović, *Zapisi o mojoj četi*, str. 357.

⁴⁵² *Oslobodilački rat*, knj. 1, str. 531-539.

⁴ AVII, k. 712, br. reg. 22/1¹.

⁴ AVII, k. 706A br. reg. 2/1-8.

ljen je Nikola Pećanac. Dotadašnji zamjenik komandanta Brigade, Milan Bosnić, upućen je na kurs pri VŠ NOV i POJ. Niko Martinović određen je za načelnika štaba brigade. Za komandanta 2. bataljona, Naredbom Štaba 1. divizije,⁴⁵⁵ postavljen je Đuran Kovačević, do tada komandir 1. čete 3. bataljona.

Za političkog komesara 1. bataljona postavljen je Đuro Zeljković, do tada komesar 1. čete u 1. bataljonu, a za političkog komesara 4. bataljona Ljubiša Čurguz, do tada zamjenik političkog komesara 4. bataljona.

Za vršioca dužnosti zamjenika komandanta 3. bataljona, naredbom Štaba 3. krajiške brigade postavljen je Anđelko Rodić, do tada komandir 3. čete 4. bataljona.

Istom naredbom za komandire četa postavljeni su Milan Bodiroža Radak, Jovo Radišić i Milan Čubrilo, a za zamjenika komandira čete Jovo Grbić i Dimitar Kubrić. Stevo Miljuš, do tada komandir 3. čete 1. bataljona, raspoređen je na dužnost u Štabu Brigade.

Prema prikupljenim podacima, 1. septembra u Kupresu su se nalazili: oko 1.500 kupreških ustaša i milicije, 1 borna kola, 4 teška minobacača, sa većim brojem automatskog oružja, a 2. septembra iz Livna je pristiglo još 5 kamiona i dva motocikla s ustašama.

Vrhovni štab NOV i POJ odlučio⁴⁵⁶ je 15. septembra da 1. proletersku diviziju uputi u Dalmaciju prema Splitu, sa zadatkom da pomogne dalmatinskim jedinicama da razoružaju italijanske jedinice i da onemoguće Nijemcima i ustašama da se dokopaju italijanskog naoružanja i opreme.

Treća krajiška brigada je 13. septembra izvršila pokret, i planinskim pošumljenim grebenom izbila oko 16 časova u rejon Donje Vukovsko. Položaje na Malim i Velikim Vratima prema Kupresu od 3. brigade preuzela je 9. krajiška brigada. Sa 3. brigadom kretao se i Štab 1. proleterske divizije i jedan dio britanske vojne misije. Poslije kraćeg odmora Brigada je produžila pokret i 14. septembra, između 4 i 5 časova stigla na prostoriju sela Mokronoge i Eminovo Selo ispred Duvna. Zadatak joj je bio da oslobodi Duvno, a zatim da produži marš prema r. Cetini i Sinju. U isto vrijeme 1. proleterska brigada bila je u pokretu iz rejona Prozora i Makljena prema Duvnu.⁴⁵⁷ Te noći oko 24 časa jedna neprijateljeva kolona, tada nepoznate jačine, krenula je iz Duvna prema Kupresu paralelno sa 3. krajiškom brigadom samo u suprotnom pravcu, u namjeri da pojača odbranu Kupresa i povrati Bugojno. Nešto kasnije putem za Šujicu krenula su tri kamiona natovarena municijom, hranom i drugom opremom, i dva motocikla, koju su jedinice 1. bataljona oko 6 časova zarobile. Kamioni i jedan moticikl su spaljeni, a jedan moticikl zaplijenjen. Pošto je pretpostavljao da u Duvnu nema jačih snaga, Štab 1. bataljona naredio je svojim borcima da produže pokret i na-

«5 AVII, k. 711, br. reg. 6/7, od 8. avgusta 1943.

⁴⁵⁶ Naređenje Vrhovnog štaba, Zbornik, tom 2, knj. 10, br. dok. 136, str. 297.

⁴⁵⁷ Zbornik, tom 4, knj. 17, dok. 79, str. 185 i 85, str. 196.

padnu Duvno. Poslije četvoročasovne ooroee uuvno je osiooaaeno. Zaplijenjene su veće količine naoružanja, hrane i druge ratne opreme. Pošto je čula borbu, i otkrila pokret 3. brigade, neprijateljeva kolona koja je išla za Kupres vratila se, i napala kolonu Brigade sa boka. Borbu s tom kolonom prihvatili su 2. i 4. bataljon i, poslije nekoliko časova, razbili je i natjerali u bjegstvo prema Livnu. U isto vrijeme 3. bataljon sukobio se s jednom satnijom crnokošuljaša i mjesne milicije koji su se kretali iz Livna preko s. Zagoričana prema Duvnu. I ova kolona je razbijena i natjerana u bjekstvo.

U borbama oko Duvna neprijatelj je imao 22 mrtva i veći broj ranjenih. Spaljena su 4 kamiona i jedan putnički automobil, a zaplijenjena su: 4 teška mitraljeza, 3 puškomitraljeza, 150 pušaka, preko 100.000 metaka, jedan minobacač sa 150 mina, 250 odjela i veće količine životnih namirnica i druge ratne opreme.⁴⁵⁸ Brigada je imala jednog poginulog borca i 3 lakše ranjena. Štab brigade poslao je štabu 1. proleterske brigade 70 mina za minobacač i 40.000 puščanih metaka.⁴⁵⁹

Za vrijeme ovih borbi došla je do punog izražaja samoinicijativa starješinskog kadra, posebno u 1. bataljonu, smjelost, odlučnost i brzina u izvođenju akcije. Da je 1. bataljon čekao naređenje Štaba 3. brigade da produži pokret i napadne Duvno, ustaše bi se sredile i pružile jači otpor.

Do tada su jedinice 4. operativne zone (OZ) oslobodile Split, Šibenik i Zadar.⁴⁶⁰

Pred polazak iz Duvna, Štab 3. brigade obavješten je da je Vrhovni štab NOV i POJ 12. septembra 1943. odlučio da se 3. krajiška proglasi »Trećom proleterskom krajiškom brigadom«.⁴⁶¹ Bio je to događaj od prvorazrednog političkog značaja. Cjelokupnom starješinskom i boračkom sastavu su CK KPJ i Vrhovni štab odali priznanje za pokazanu visoku političku svijest i uspjehe u jednogodišnjem periodu rata, posebno u borbama u toku četvrte i pete neprijateljeve ofanzive. Dobijanjem zvanja *proleterska*, 3. krajiška brigada svrstala se i zvanično među prvih pet najboljih brigada NOV Jugoslavije. Ova vijest brzo se prenijela kroz sve jedinice 3. krajiške brigade, i u celokupnom sastavu izazvala veliku radost, borbenu i političko raspoloženje. Partijski rukovodilac 3. brigade poslao je pismo⁴⁶² bataljonskim biroima i svim ćelijama KPJ u brigadi, u kojem je ukazao na politički značaj ovog događaja i zadatke koji u vezi s tim stoje pred partijskom organizacijom, svakim članom KPJ i Brigadom u cjelini. Narednih dana održan je sastanak brigadnog partijskog rukovodstva i sastanci osnovnih organizacija, sastanci vojnog rukovodstva i konferencije boraca po četama i samostalnim vodovima. Iako su održavani u pokretu i trajali kratko, sastanci su bili uspješni i mobilisajući.

Brigada je po naređenju Štaba 1. divizije⁴⁶³ krenula 15. septembra uveče u rejon Buško Blato - s. Tijarca, a 16/17. septembra pomjerila

⁴⁵⁸ AVII, k. 711, br. reg. 39/1-2 i k. 712, br. reg. 22/1—4.

⁴⁵⁹ Miloš Vukosanović: *Prva proleterska brigada*, str. 274.

⁴⁶⁰ Zbornik, tom 2, knj. 10, br. dok. 136, str. 297.

⁴⁶¹ Zbornik, tom 2, knj. 10, br. dok. 132.

⁴⁶² AVII, k. 711, br. reg. 1/1.

⁴⁶³ Zbornik, tom 4, knj. 17, br. dok. 83, str. 192.

se u rejon Trilja na lijevoj obali r. Cetine. Pošto je neprijateljeva avijacija bila aktivna, a teren nepošumljen, jedinice su se kretale isključivo noću. Štab 1. proleterske divizije upozorio je štabove jedinica na to da ih čekaju teške borbe u narednom periodu, te da se komore jedinica rasterete svih nepotrebnih stvari i organizuje što bolja služba izviđanja i obavještanja, a 3. krajiškoj brigadi da ispita mjesta mogućih prelaza preko r. Cetine u širem rejonu Trilja. Jedinice Četvrtе operativne zone vodile su u to vrijeme žestoke borbe oko Sinja i Knina.⁴⁶⁴

Susret sa narodom Dalmacije bio je veličanstven. Dolazak proletera pozdravljen je od naroda kao veliki praznik. U selima kroz koje su prolazile jedinice 3. brigade, narod ih je pozdravljao i poželio im dobrodošlicu, a pri polasku sretan put i uspjeh u borbi. Bio je to izuzetan doživljaj. Malo se ko zna tako veseliti kao Dalmatinci. Njihove pjesme i igre, šale i dosjetke oduševljavale su proletere. U jedinicama 1. proleterske divizije bio je znatan broj boraca iz Dalmacije, koji su još početkom 1942. i kasnije stupili u 3. krajišku i 1. proletersku brigadu. Otuda je susret sa narodom Dalmacije bio još uzbudljiviji.

Već krajem avgusta u Dalmaciji prispjevaju grožđe i smokve. Držeći se partizanskih principa i uputstava komandi, ni jedan borac nije pokušao da ubere koji grozd. Vidjevši to, narod ih je nudio da ga sami naberu. Pošto borci nisu prihvatili, ljudi, žene i djeca punili su svoje korpe smokvama i grožđem i donosili ih borcima, bilo da su borci boravili u njihovom selu, na kratkom zastanku ili, pak, pri prolasku kroz selo.

Istovremeno 1. proleterska brigada krenula je iz Duvna prema Imotskom, sa zadatkom da dejstvuje na komunikaciju Imotski - Sinj i spriječi prodor neprijatelja sa pravca Mostara i Ljubuškog prema Sinju.⁴⁶⁵

U međuvremenu je formiran i Tenkovski bataljon 1. proleterske divizije sa 8 tenkova i dva oklopna vozila zaplijenjenim od Italijana.⁴⁶⁶

U takvoj situaciji Nijemci su nastojali da što prije povrate velike izgubljene garnizone Splita, Šibenika i Zadra. Već 16. septembra jedan ojačani bataljon 7. SS divizije, podržan sa 12 tenkova, stigao je iz Imotskog do s. Zadvarja da bi se probio za Split, ali je snažnim otporom Omiške grupe partizanskih bataljona, Mosorskog partizanskog bataljona i 1, 2. i 6. bataljona 1. proleterske brigade povraćen u Imotski. Iz Mostara je avionima prebačen u Sinj jedan bataljon 7. SS divizije, a narednih dana još jedan. U širi rejon Mostar - Imotski stigao je tih dana i njemački 92. motorizovani puk iz Albanije. Sa sjevera, ka Sinju, nastupala je 114. lovačka divizija. Cilj neprijatelja bio je da što prije ovlada srednjodalmatinskom obalom i spriječi eventualno iskrcavanje savezničkih snaga na Balkanu.⁴⁶⁷

Treća krajiška brigada uspostavila je 16. septembra vezu sa Štabom 4. operativne zone i neposredan kontakt sa 3. dalmatinskom brigadom

⁴⁶⁴ AVII, k. 705, f. 1, br. dok. 2.

⁴⁶⁵ Naređenje Štaba 1. proleterske divizije, AVII, k. 705, f. 1, dok. 2.

⁴⁶⁶ Zbornik, tom 5, knj. 19, br. dok. 95, str. 287. Naređenje Štaba 4. operativne zone.

⁴⁶⁷ *Oslobodilački rat*, knj. 1, str. 547-550.

u rejonu Trilja. Izvršena je poprava musi« n« UJI,vi u,uu. i ui^uv.»». su mjesta za prelaz. Noću 17/18. septembra, Brigada se prebacila na desnu obalu Cetine na prostoriju: Mojanka - Gomila - s. Sićane, 4-8 km južno od Sinja. Jedinice su zauzele ovaj raspored: 1. bataljon u s. Sićane, 2. bataljon u s. Đidovići, 3. bataljon u s. Bučane, a 4. bataljon u s. Prisoje i obezbjedile se od Sinja i s. Dicma.

Neuspjeo napad na garnizon u Sinju

Neposredne pripreme za napad na Sinj počele su 19. septembra. Operacijom je rukovodio Stab 4. operativne zone. Treća krajiška brigada imala je zadatak da napadne garnizon u Sinju s juga; tri bataljona 1. proleterske brigade s istoka, duž komunikacije Trilj - Sinj; a jedinice 4. krajiške divizije sa sjevera - duž puteva Glamoč - Sinj i Vrlika - Sinj. Jednovremeno jedinice 4. operativne zone napadale su na neprijateljevo uporište na Klisu. Cilj je bio što prije ovladati Sinjom i Klisom i spriječiti Nijemce da prodru u oslobođeni Split.

Garnizon u Sinju bio je jak i dobro utvrđen. Na prilazima gradu, oko puteva koji se slijevaju u centar mjesta, bili su izgrađeni betonski i kameni bunker, opasani bodljikavom žicom i minskim poljima. Najjače su bili utvrđeni: rejon raskrsnice puteva između Sinja i s. Brnaze, Glavice (tt 426) i brdo Visoka sa tvrđavom (k. 891) koje dominira Sinjem. Raskrsnice ulica i kamene zgrade oko njih bile su pripremljene kao samostalni čvorovi odbrane.

Prilikom smjene jedinica na položajima prema Sinju, obostranom greškom došlo je 19/20. septembra do međusobne borbe između 1. bataljona 3. krajiške i dijelova 3. dalmatinske brigade na brdu Visoka. Ranjena su 4 borca 3. dalmatinske, od kojih i jedna drugarica. U toku 20. septembra 1, 2. i 3. bataljon 3. proleterske brigade preuzeli su položaje u cjelini od 3. dalmatinske brigade s južne strane Sinja. Vršene su neposredne pripreme za napad. Treći bataljon 3. krajiške brigade je gađanjem iz protivkolskog topa uništio jedan transportni avion na sinjskom aerodromu, koji je potpuno izgorio zajedno sa 15 vojnika i 1 oficerom. Četvrti bataljon 3. krajiške i jedan bataljon 3. krajiške i jedan bataljon 3. dalmatinske izvršili su 20/21. septembra napad na neprijateljevo uporište u Dimcu, ali bez uspjeha.

Neprijatelj je uz podršku avijacije izvršio napad 22. septembra na položaje 3. brigade i, poslije višerasovne borbe, ovladao brdom Visoka i ugrozio 2. bataljon koji je držao položaje kod s. Gornji Radošići. Snažnim protivnapadom, 1, 2. i 4. bataljon ponovo su zauzeli Visoku i prisilili neprijatelja da se povuče u Sinj.

Toga dana ubijeno je 16, a ranjeno 15 neprijateljevih vojnika. Zaplijenjen je jedan puškomitraljez »šarac« i nekoliko pušaka. Gubici Brigade 11 poginulih i 26 ranjenih, od kojih 6 teže.⁴⁶⁸

Opšti napad na garnizon u Sinju otpočeo je 22. septembra u 21 čas. Treća krajiška brigada ojačana sa 4 poljska topa i 3 tenka napala je s juga, osloncem na Visoku, i duž puta Brnaze - Sinj.

468 AVII, k. 711, br. reg. 39/1-2 i k. 712, br. reg. 22/1-4.

Noću su likvidirana sva spoljna uporišta i neprijatelj sabijen u sam grad. I pored uspješnog dejstva artiljerije i tenkova i upornosti jedinica, Brigada se morala povući na polazne položaje, prije svega, zbog slabe koordinacije i sadejstva s ostalim jedinicama od Štaba 4. operativne zone, i pravovremene neprijateljeve intervencije iz pravca Imotskog. Naime, bataljoni 1. proleterske brigade koji su trebalo da učestvuju u napadu, bili su suviše daleko i nisu mogli stići na vrijeme. Kad su 22. septembra stigli ispred Trilja, Štab 1. proleterske obavješten je da se jača neprijateljeva kolona sastava: dijelovi 7. SS divizije i 92. motorizovani puk kreću iz Imotskog prema Splitu, i da je čelom kolona izbila u Lovran.⁴⁶⁹ Da bi spriječio njen dalji prodor, Štab 1. proleterske brigade samoinicijativno je vratio bataljone i posjeo položaje na liniji Aržano - Cista - Zadvarje, o čemu je obavjestio Štab 1. divizije.⁴⁷⁰ Nije uspio ni napad jedinica 4. krajiške divizije, zato što je neprijatelj intervenisao jačim snagama 114. divizije iz pravca Knina.

U takvoj situaciji, pred samu zoru, jedinice 3. krajiške brigade povukle su se na polazne položaje. Neprijateljevi gubici te noći bili su 10 mrtvih i više ranjenih. Gubici Brigade: poginuo je politički komesar 1. čete 3. bataljona Branko Kecman, dok je 7 boraca ranjeno.

Dijelovi 7. SS divizije i 92. motorizovanog puka prešli su 23. septembra r. Cetinu kod Trilja, i spojili se sa snagama u Sinju.⁴⁷¹ Dalji napad naših snaga na garnizon Sinj je potpuno obustavljen.

Naredna tri dana Brigada je ostala na prostoriji južno od Sinja. Prvi i 3. bataljon prebacili su se u rejon s. Sićane i posjeli položaje prema s. Dicma, dok su 2. i 4. bataljon ostali na istim položajima. Nijemci su iz Sinja prodrli jednom kolonom 24. septembra i spojili se sa posadom u s. Dicma, a slabim snagama nastupali prema s. Sićane. Toga dana 1. bataljon uništio je jedan tenk, a drugi oštetiio. U naredna dva dana nemačka kolona koja je krenula iz Sinja, spojila se 25. septembra s posadom u Klisu, a 27. septembra ušla u napušteni Split.⁴⁷²

Noću 26/27. septembra 1, 2. i 3. bataljon prebacili su se sjeverno od puta Sinj - Drniš, dok je 4. bataljon ostao na položajima prema s. Sićane i štutio povlačenje Brigade. Neprijateljeva kolona jačine oko 200 vojnika, uz podršku 5 tenkova iz pravca Sinja napala je 26. septembra položaje 2. bataljona. Upornom odbranom neprijatelj je poslije višerasovne borbe bio prisiljen da se povuče. Gubici 2. bataljona: 1 poginuo i 5 ranjenih boraca.⁴⁷³ Gubici neprijatelja nepoznati. Naredne noći čitava se Brigada prebacila na lijevu obalu Cetine kod s. Hrvачe, na južne padine planine Dinare, u rejon s. Bajagić - s. Rumin. Prvi bataljon je posjeo položaje neposredno na lijevoj obali Cetine i štutio prelaz motorizovanih dijelova i artiljerije 4. krajiške divizije. Brigada se pomjerila 27. septembra u rejon Obrovac - Bili Brig, zatvorila pravac prema Sinju i štitila izvlačenje artiljerije i motorizovanih dijelova preko grebena Dinare.

⁴⁶⁹ Zbornik, tom 5, knj. 19, br. dok. 170, str. 572.

⁴⁷⁰ AVII, k. 707, f. 5, br. dok. 7.

⁴⁷¹ Zbornik, tom 5, knj. 19, br. dok. 149, str. 465.

⁴⁷² *Oslobodilački rat*, knj. 1, str. 550.

⁴⁷³ AVII, k. 711, br. reg. 39/2-2.

U nareana uva uana i uauu... —t—...
žajima u rejonu Vaganj i, poslije dvočasovne, ali vrlo žestoke borbe, zauzeli Prolog. Gubici neprijatelja 5 mrtvih i 1 zarobljeni vojnik. Gubici bataljona 3 poginula borca, od kojih jedna drugarica. Sve do 2. oktobra Brigada je ostala u istom rasporedu. Jedinice su se sređivale i odmarale.

Za vrijeme dok je 3. krajiška proleterska brigada vodila borbe oko Sinja, 1. proleterska brigada vodila je vrlo žestoke borbe oko komunikacije Imotski - Cista - Trilj s jedinicama 7. SS divizije i 92. motorizovanog puka i, zajedno s Omiškom grupom bataljona spriječavala prodor neprijatelja prema Sinju i Splitu, nanijela mu velike gubitke i zaplijenila veće količine ratne opreme, pored ostalog, i jednu haubicu.⁴⁷⁴

Na osnovu temeljite analize borbi i događaja u toku posljednjih 10 dana septembra mjeseca na području Sinj - Imotski - Split, može se zaključiti da su organizacija napada na garnizon Sinj i sadejstvo između brigada iz sastava 4. operativne zone i 1. proleterske divizije bili slabi. Jedinice su bile razvučene na širokom frontu i dejsstvovala su svaka za sebe. Izgubljeno je dragoceno vrijeme, što je neprijatelj iskoristio. Da su odmah u početku grupisane u jače snage u napad na garnizon Sinj, koje su bile u stanju da ga likvidiraju, situacija bi se odvijala drugačije i neprijatelj ne bi tako brzo prodro u Split. Udarana snaga, vatrena moć i borbena raspoloženje boraca 1. proleterske divizije nisu u potpunosti iskorišćeni. Prva proleterska brigada sve vrijeme bila je nepotrebno angažovana oko puta Imotski - Trilj, izostalo je i sadejstvo između divizija, posebno između 1. proleterske i 4. krajiške. A 3. krajiška nije bila u stanju da sama ovlada Sinjom. Sem toga, Nijemci su intervenisali jakim snagama, da po svaku cijenu izbiju na morsku obalu i zauzmu Split.

⁷⁴ Zbornik, tom 5, knj. 19. br. dok. 170, str. 532.